
KÉRDÉSEK ÉS VÁLASZOK

SZENTELEKY KORNÉL MADÁCH-ÉLMÉNYE*

GEROLD LÁSZLÓ

Hogy ma, amikor a halál hatvannegyedik évfordulóján a költő-író-szerkesztőre, de mindenekelőtt irodalmunk szervezőjére emlékezve Szenteleky Kornél Madách-élményéről szólunk, annak magyarázatául éppen úgy szolgálhatnak Madách-, mint Szenteleky-okok. A madáchi ok, hogy a magyar irodalom megünnepelni készül a *Tragédia* írója születésének 175. évfordulóját, s ebben a már most kezdődő-folyó sorozatban a vajdasági magyar irodalomnak is be kell(ene) állnia, talán úgy, hogy feltárja a közfigyelem érdeklődését kiváltó önnön értékei közül azokat, melyek az ünnepelhez, az ünnephez legméltóbbak. S ebből a szempontból aligha lehet alkalmasabb témánk, jobb okunk Szenteleky Kornél Madách-élményére hivatkozni. Annál is inkább, mert Szenteleky Kornélt *Az ember tragédiájához* és költőjéhez, Madách Imréhez éppen úgy kötik emberi-alkotói szálak, mint ahogy rokonítják drámaírói jegyek.

Bár Szentelekyt általában az irodalmi modernség vonzotta, gondoljunk csak Ady-élményére, nem feledkezett, nem feledkezhetett meg irodalmi hagyományunkról sem, melyből elsősorban Arany János és Madách Imre emberi-írói világát érezte magához közelinek, amint ezt néhány cikk- és levélbeli utalás mellett Aranyról és Madáchról írt tanulmányai bizonyítják.

Aranyra azért hivatkozik, mert vele apellálhat akkor, amikor a nyelv, az anyanyelv szépségére, gazdagságára kívánja figyelmeztetni azokat, akik az iskolában nem tanul(hat)tak anyanyelvükön, akik ilyenformán Arany Jánosról sem tanultak, legfeljebb csak hallottak róla. De akkor is Aranyt említi, amikor a vajdasági magyar irodalom kezdő vagy kevésbé kezdő írói, nemegyszer tollforgatói elé írói példaképet akar állítani.

* Elhangzott 1997. augusztus 20-án Szivácon

Arany példa a nyelvre – a kisebbség számára. És Arany példa a művészi tökéletességre – a konstituálódó vajdasági magyar irodalom művelői számára.

És ugyanakkor, ha Aranyról ír, ha a „hallgatag magába mélyedő” költőelődöt idézi, Szenteleky Kornél magára gondol, önmagáról ír.

Hasonló a helyzet Szentelekynek Madáchra történő hivatkozásaival is. Azzal a különbséggel, hogy Madách főművének filozófiai vonatkozásai számára emberi közelséget, rokonságot mutatnak, *Az ember tragédiája* pedig a drámaíró Szentelekynek nyújt példát.

A Madách Imrére utaló emberi rokonságra az 1927-ben írt tanulmány mutat, a *Tragédia* hatása pedig Szenteleky 14 képből álló „színpadi játék”-án, az 1929-ben írt *A fény felgyúl és ellobog*ban ismerhető fel elsősorban, de gondolati, életérzésbeli visszfénye megmutatkozik Szentelekynek 1924-ben írt művén, a párbeszédre tördelt novellának nevezhető *Aki eljő, s aki elmegy* című jelenetsoron is.

Mindkét színpadi jelenet, akárcsak Szenteleky Kornél opusának zöme, a pesszimizmus vonzaskörében fogant. Bennük Szenteleky a magára maradt emberről, az ember – és az alkotó – feloldhatatlan magányáról szól, tesz vallomást. És ebben, kivált *A fény felgyúl és ellobog* esetében érzelmi-gondolati kalauza felismerhetően *Az ember tragédiája*, illetve Madách Imre élete és sorsa.

Szenteleky Madáchot a múlt század két, Madáchhoz hasonlóknak vélt egyénisége, a filozófus Schopenhauer és a költő Leopardi mellé állítja. Ők hárman fejezik ki Szenteleky szerint leghitelesebben azt a felismerést, élettapasztalatot, hogy „az emberiség fejlődésébe vetett hit fájdalmas megcsúfolt álom marad”. Ehhez alapot Madách esetében Szenteleky a költő élettrajzában talál, mindekelőtt vissza-visszatérő betegségében és a feleség, Fráter Erzsébet viselkedésében; az a fizikai, ez a lelki fájdalom kiváltója.

Ennek az életérzésnek lecsapódása, eredménye *Az ember tragédiája*, „a legnagyobb magyar drámai írás”, amely „a nagy, sötét, sivár magányban születik meg” a sztrigovai kastélyban, melyet Szenteleky néhány rajz és karc, valamint leírások alapján „komor, ódon”, „fenyők, bükkösök és repkények méla zöldjébe” temetkező színhelynek képzel, amely fölöttébb alkalmas menedék a pesszimizmusra hajlamos költő számára („a legfontosabb ok [. . .] Madách érzékeny, magába merülő, bölcselkedésre hajlamos lelkületében keresendő”), kinek érzékenységet élettrajzi körülményei mellett a kor társadalmi és politikai viszonyai is táplálták.

És annak ellenére, hogy a „nagy témát”, „az emberiség történelmét” választó mű elemzése, gondolati rétegeinek, az egymásba folyó természettudományi, történelmi, bölcséleti és vallási” eszmekör sorbavétele, mégha ez csupán érintőlegesen is történik, majd a *Faust*tal való, elsősorban a két mű szereplőinek a *Tragédiára* nézve előnyös összevetése után („A Faust Herrgotja szelíd és bizonytalan, Madách Úrja kemény és hatalmas. Faust kalandor típus, akit

sohasem érdekel a kor, az ország, amelyben jár, maga a történet sem érdekli, míg Madách Ádámja magában hordozza az emberiség életét, a korok szellemét, az államformák fejlődésének szükségességét. Az emberiség nagy, nemes lelke ő, mely minden korban és országban a legkülönb. Feltűnő a különbség Mefisztó és Lucifer között. Mefisztó a gonosz, az ármányos ördög, míg Lucifer a tiszta értelem, aki nem ismer ármányt és bosszút. Éva és Margaréta között pedig jóformán semmi hasonlóság sincsen.”), mégha ez az összevetés, láttuk, nem is fogadható el teljes mértékben, majd Madách műve műfaji és irodalmi családfájának elősorolását követően, kitérve közben a Paulay-féle színrevitelre, amit Szenteleky tévesnek tart („Inkább látványos, tarka színházat csinált és nem dramatizálta a nagy eszméket, nem domborította ki a nagy gondolatokat.”), tér vissza kiindulópontjához, *Az ember tragédiájának* pesszimizmusához. Tehát jóllehet körültekintő vizsgálódást folytat, megítélésem szerint Szentelekynek nem sikerül egyértelműen bizonyítania a mű pesszimizmusát. Igaz, hogy elemzése kezdetén arról ír, hogy a mű témája az emberiség történelme „Adámtól egészen az emberi nem kipusztulásáig”, de ehhez azonnal hozzá kell tennie, hogy a befejezés, amely „ismét az Úr színe előtt játszódik le” végül is „biztatást ad az embernek a továbbküzdésre”.

Ha tehát Szenteleky saját hajlamának megfelelően talált rá Madáchban ősére, társára, ugyanúgy Madách művétől biztatást is kap a küzdésre, amiben segítségére van/lehet, hogy a *Tragédia* olvasója „gazdagabb lesz gondolatban vagy eszmékben”. A mű, jut el végül is Szenteleky a felismeréshez, a küzdés horizontját nyitja meg. Leegyszerűsítve a kérdést, mondhatjuk, hogy Szenteleky egyfelől Madáchban rokon lélekre talált, másfelől pedig Madách műve a közös lelki hullámhossz mellett receptet is nyújtott Szentelekynek az embernek, az írónak.

S ezen a ponton Szenteleky ismét alkalmat lát arra, hogy együtt említse Madáchot Schopenhauerrel és Leopardival, lévén hogy a *Tragédia* írója is „fájdalmas megtisztulást” nyújt, „akárcsak Leopardi költeményeiben vagy Schopenhauer filozófiájában.” „Úgy érezzük, írja, hogy magas csúcsra vezet, ahol hatalmas hideg szél” tombol, de „ahonnan végtelen horizontok nyílnak meg szemünk előtt”. És amikor tanulmánya zárósoraiban Szenteleky köszönetet mond „Madáchnak, mint ahogy a pirinyó porszemek megköszönik a végtelen fenséges játékát, mert őket a napsugár kényébe taszította, s mert ebben a ragyogó világosságban csilloghatnak, csodálkozhatnak és megsemmisülhetnek”, akkor ez a Madáchéval rokon írólélek és ember köszönete. Köszönet azért, mert azt kapta Madáchtól és drámájától, amit ő az irodalom szerepének, értelmének érez. „Köszönetet kell mondanunk, írja, a vigaszos világosságért, a mély messzeségért, a szép, nagy szomorúságért, amelyet nekünk adott.”

Az 1927-ben írt Madách-tanulmány Szenteleky ars poeticája és életfilozófiája.

A *Vajdasági Írásban* két évvel később megjelenő „színpadi játék”, *A fény felgyűl és ellobog*, a Madách-tanulmányban foglalt szemlélet, életérzés és -program szépirodalmi leképzése.

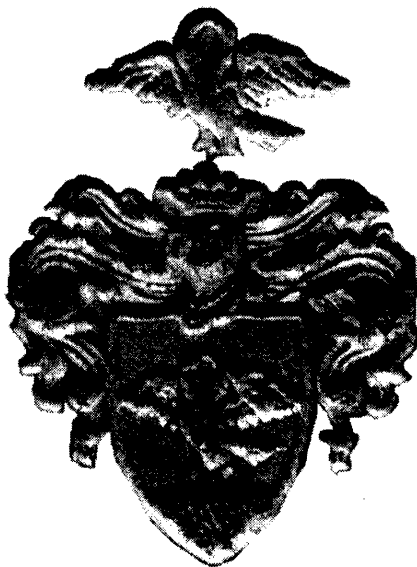
Ez a 14 képből álló jelenet sor egy emberéleletet átfogni akaró történet, krónika, melynek főszereplője, Kereső János, Madách Ádámjához hasonlóan, az élet értelmét kutatja, s bár nem a történelem korszakait, hanem csak saját életútjának stációit (a férfi-nő – függőségi – viszonyt, a nagy eszméért való küzdelmet s az ember ember általi megalázását, kiszolgáltatottságát) járja végig. János a Madách tanulmányban említett pirinyó porszemét idézi, ki a „napsugár kévéjébe” taszítva szeretne érvényt szerezni általános és magánemberi, közösségi és egyéni boldogságot célzó eszméinek. Ahogy önbizalmát tekintve rokona János Ádámnak, ugyanúgy sorsuk alakulásában és beteljesülésében is felismerhetők a közös jegyek, akárcsak a két mű, *Az ember tragédiája* és *A fény felgyűl és ellobog* szerkezetében. Szenteleky művében is keretbe foglalt a főtörténet, a főszereplő élettörténete. Csak amíg Madáchnál Ádám az Úr teremtménye, addig Szentelekynél János megalkotója A szerző, aki nem mint az Úr Ádámot Lucifernek adja, bizonyítsa be általa elveit, hanem a kis lámpások, melyek „ostobán felgyűlnak és kialusznak” iránt érdeklődő két árnyékra bízva, azzal a meghagyással, hogy „legyenek mellette, vigyázzanak rá”. Erre szükség is van, mivel János még fiatalon kijelenti, hogy nem tűri a béklyókat, szabad akar lenni, ösztöneire akar csak hallgatni, „mint vadállat az őserdőben”. S így is cselekszik, rettenhetetlennek hiszi magát. Mintha az öntudatára ébredt Ádámot hallanánk („És úrnak lenni mindenek felett”), amikor János szólal meg: „Igen, erősnek érzem magam. Izmaim készek a harcra, agyamban cikáznak a tervek és a gondolatok. Szembe akarok nézni az élettel, mert érzem, hogy diadalmaskodni fogok felette. Nem félek semmitől! Boldog és bátor vagyok.” Vagy ahogy költeményében szavalja a lányoknak: „A Nap fia vagyok én és / nem a földé. (. . .) Felhőkre hajtom fejem ha elfáradok / és csillagokkal szeretkezem éjszaka / mert én a fény fia vagyok / a magasságé / a Napé!” Ám nemcsak önbizalma, hanem bukásai is hasonlatosak Ádám kudarcaihoz. Akkor is, mint Madách hőse az első prágai színben Borbálát, amikor János elveszti A hölgyet, s akkor is, mint Ádám-Miltiádész vagy Ádám-Danton, az athéni, illetve a párizsi színben, amikor János a forradalmi képben kerül életveszélybe.

Ahogy a *Tragédiában* végletek találkoznak, ugyanúgy Szenteleky is együtt látta a életet és a halált, melyek „sohasem eresztik el egymás kezét”, de végül mégis az élet diadalmaskodik, folytatódik, mint véget nem érő kötelesség, amit „teljesíteni kell”.

Ezt a tanulságot kínálja Szenteleky Kornél színpadi jelenetsora, melyben János, saját megfogalmazása szerint, ember volt, ki mindig keresett valamit, nem véletlenül kapta a Kereső János nevet, a „nagyságot, az igazságot, a szépséget”, hogy végül a jóság keresésénél állapodjék meg. A jóság zálogát Szenteleky Jánosa Ádámhoz hasonlóan az „Istenségben”, az istenhitben találja meg. Ahogy Madáchnál az élet azonos a küzdéssel, úgy Szentelekynél az élet a kötelességteljesítéssel azonos.

A kettő lényegében ugyanaz.

Így látja az irodalmi csatározásaiba induló Szenteleky Kornél, aki ezt az életelvet tanulja meg, kapja Madáchtól és *Az ember tragédiájától*, s fogalmazza meg színpadi művében, a jelképes című *A fény felgyúl és ellobogban*, amely abban a *Vajdasági Írásban* jelent meg, amely az irodalmunk konstituálódásáért küzdő Szenteleky Kornél főművének, a *Kalanyának* megjelenését készítette elő – Madách és főműve szellemétől ösztönözve.

Szenteleky Kornél családi címere